

Kamrada G. Dolores (PhD, Univerzitet Wien) a PPKE BTK oktatója. Kutatási területe az összehasonlító vallástörténet, különös tekintettel a bibliai szövegek, a kapcsolódó ikonográfiai és történeti összefüggések vizsgálatára.

Katasztrofális Biblia?

Filmkritika vallástörténeti szemmel

Kamrada G. Dolores

Noé

(*Noah*, 2014)

Rendezte: Darren Aronofsky

New Regency Enterprises / Protozoa Pictures / Paramount Pictures

A film cselekménye a Genézis 6–10 szövegén alapszik. Mivel nyilvánvalóan legenda, mitikus történetről van szó, ezért hagyományos történeti módszerekkel nemigen vizsgálható, hogy mennyire hiteles a film (például mennyire tekinthető korhűnek stb.). Vallástörténeti szempontból elemezve azonban jól elhelyezhető és értékelhető mind a történet, mind annak filmbeli ábrázolása.

Stith Thompson *Motif Indexe* a mitikus folklórmotívumok között helyezi el a vízözönt, amely világszerte a legkülönbözőbb mitológiák egyik alapmotívuma (A1010 „Deluge”).¹ A szakirodalom nagyon régen párhuzamba állította egymással a mezopotámiai özönvízmitoszokat és a bibliai vízözön leírását.² A bibliai történet népszerűségének és ismertségének köszönhetően a nyugati kultúrkörben a globális katasztrófa fogalma Noé vízözönéhez kapcsolódik.

Utóbbi téma a maga aktualitásában mint az emberi tevékenység által előidézett globális környezeti katasztrófa jelent meg a filmben. Ez, úgy vélem, teljesen legitim modern értelmezése a bibliai szövegnek. Ugyanakkor maga a rendező, Darren Aronofsky nyilatkozott úgy a művéről, hogy az „a valaha készült legkevésbé biblikus bibliai film”.³ Amennyiben ez volt a célja, akkor ezt sikerült elérnie, a film ugyanis mindent összevetve nagymértékben elrugaszkodott a bibliai leírástól.

Az erőszak megjelenítése egyáltalán nem tekinthető problémásnak szakmai szempontból, ugyanis a bibliai leírás éppen ennek tulajdonítja a vízözön bekövetkezését (vö. Gen 6:11). Sőt, az erőszak eszkalálódását a bibliai szöveg az ún. *gibbórim*⁴ alakjához köti, akik a Genézis 4-ben olvasható megjegyzés szerint „a régi idők híres hősei”, „Isten fiainak” és az „ember lányainak” leszármazottai, azaz a görög félisteni hősökhoz hasonló mitológiai alakok (vö. Hésiodos hasonló leírását a hősök korról a *Munkák és napokban*, 157–175). A harcos hősök világa remek lehetőséget ad egy akciódús kalandfilm elkészítéséhez.

Ugyanakkor Aronofsky már Russell Crowe címszereplőnek választásával is azt jelezte, hogy ez a Noé nem az a Noé. A bibliai Noé alakja ugyanis éppen az ellentettje az erőszak terjedéséért felelőssé tett hősöknek. Noé olyannyira a nyugalom megtestesítője a Bibliában, hogy a neve is éppen ezt jelenti (a *nûah* gyökből ered). Éppen ezért lehet ő az, akit az istenség kiválaszt, hogy leszármazottai révén egyedülként vigye tovább a földi életet. Ehhez képest a Russell Crowe – Noé a film második részében mániakus, örült családirtóként jelenik meg. Sajátos értelmezés. Bár ez kétségtelenül még néhány akcióban gazdag percet biztosít a film vége felé.

Érdekes még, hogy a film készítői a Héber Bibliában csak utalásszerűen megjelenő *nephilim*⁵ alakját is beleszőtték a cselekménybe (vö. Gen 6:4). A bibliai hagyomány alapján róluk annyit lehet tudni, hogy közülük van az Isten fiaihoz, és így a *gibbórim*hoz is. A *nephilim* kifejezés szó szerinti fordítása „el/leesettek”, esetleg „bukottak”, innen

a bukott angyal értelmezés. A Septuaginta alapján a *nephilim* szó szokásos fordítása „óriások”. Az ő alakjuk azonban már a bibliai hagyományban sem kimondottan pozitív kontextusban jelenik meg, a posztbiblikus irodalom pedig kifejezetten démonikus alakoknak írja le őket, akik a rossz megjelenéséért felelősek (vö. például Hének első könyve, Jubileumok könyve és egyes rabbinikus források).⁶ Éppen ezért furcsa, hogy Aronofsky őket ábrázolja pozitív alakokként, holott gonosz kőóriásokként éppen olyan hatásos figurák lehetnének.

Mindezek alapján szakmai szempontból a filmet legfeljebb 5/10-re értékelném.

Exodus: Istenek és királyok

(*Exodus: Gods and Kings*, 2014)

Rendezte: Ridley Scott

Chernin Entertainment / Scott Free Productions / Babička / Volcano Films

A Bibliában található másik klasszikus természetikatasztrófa-motívum a tíz csapás. Ridley Scott filmje a bibliai Exodus, az Egyiptomból való kivonulás történetét dolgozza fel, középpontba állítva a különböző természeti csapásokat. Sőt, a legfontosabb motívum és egyben a film csúcspontja az átkelés a Vörös-tengeren (a bibliai jelenetet a film cunamijelenséggel magyarázza).

A héberek kivonulása Egyiptomból olyan téma, amely már klasszikus történelmi és régészeti eszközökkel is vizsgálható, bár a történet bővelkedik a csodás motívumokban. Azonban mind a kivonulás, mind Mózes személye kapcsán érvelni lehet a történetiség mellett, illetve az ellen.⁷

Bár a film rögtön egy nyilvánvalóan anakronisztikus felvétellel nyit (ahol együtt láthatjuk a szakkarai lépcsős piramist és a gízai nagy piramist, melyet héber rabszolgák építettek), alapvetően úgy igyekszik ábrázolni a történetet,

hogy igazodjon a szakirodalomban fellelhető értelmezésekhez. Például az események datálása II. Ramszesz korára teljesen megfelel a szakirodalmi trendeknek, ez a legelfogadottabb értelmezés.⁸ Sőt, ami a bibliai leírást ismerő nézőnek a legfurcsábbnak tűnhet: Scott Mózesre sokkal inkább katona és hadvezér, mint próféta – s ez szintén olyan értelmezés, amely megjelenik a szakirodalomban néhány bibliai szövegrészre és más ókori forrásokra támaszkodva (vö. például Exod 1:9–10).⁹ Ennek kapcsán fontos elmondani, hogy maga a héber népnév a *habiru* kifejezésből ered, mely megnevezés inkább társadalmi státuszra, mint etnikai hovatartozásra utalt, és az ókori Közel-Keleten olyan népelemeket jelölt, akik a társadalom peremén éltek, és igen gyakran katonáskodásból tartották fenn magukat.¹⁰ Mindennek tükrében a film Mózesének határozottan militáris jellege a kegyes beállítás helyett egyáltalán nem tűnik problémásnak. Amit viszont annál inkább aggályosnak találtam, az az, hogy Christian Bale személyében egy újabb nordikus Mózeset láthatunk a szerepben, hasonlóan Charlton Heston emlékeztető szerepeltetéséhez *A tízparancsolatban* (1956).

Ami jelen elemzés szempontjából a legfontosabb: Ridley Scott filmje a természeti csapásokat megközelítőleg valószerűen ábrázolja, ahogyan a szakemberek egy része is igyekszik racionális keretek között magyarázni a bibliai tíz csapás leírását (vö. Exod 7–12). Ez a bibliai beszámoló ugyanakkor meglepő egyezést mutat az egyiptomi káoszirodalom képeivel, melyek mitológikus formában írják le Egyiptom összeomlását.¹¹ A filmbeli cunami azután, noha abszolút lehetséges és releváns értelmezése a bibliai elbeszélésnek,¹² olyan nagyszabásúra sikerült, mintha Scott nem tudta volna eldönteni, hogy mitológiai vagy történelmi kalandfilmet forgat-e. Káoszt tehát láthatunk, akár ez volt a cél, akár nem.

A fentiek alapján a filmet szakmai szempontból 8/10-re értékelném.

Jegyzetek

- 1 Thompson, S. 1955–58. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. 6 vols. Revised and enlarged edition. Copenhagen.
- 2 Vö. pl. Hess, R. S. – Tsumura, D. T. 1994. „I Studied Inscriptions from before the Flood”: *Ancient Near Eastern Literary, and Linguistic Approaches to Genesis 1–11*. Winona Lake.
- 3 <http://www.telegraph.co.uk/culture/film/film-news/10717724/Noah-epic-awash-in-flood-of-controversy-for-green-agenda-and-taking-liberties-with-Bible.html> (hozzáférés: 2015. 12. 07.).
- 4 Lásd Coxon, P. W. 1999. „Gibborim”: K. van der Toorn – B. Becking – P. W. van der Horst (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden – Grand Rapids, 345–346.
- 5 Coxon, P. W. 1999. „Nephilim”: K. van der Toorn – B. Becking – P. W. van der Horst (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden – Grand Rapids, 618–620.
- 6 Lásd pl. Wright, A. T. 2013. *The Origin of Evil Spirits: The Reception of Genesis 6:1–4 in Early Jewish Tradition*. Second, revised edition. Tübingen, 83.
- 7 Lásd pl. Finkelstein, I. – Silberman, N. A. 2001. *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Ori-*

gin of Its Sacred Texts. New York; különösen a 2. fejezetet: *Did the Exodus Happen?* (48–71).

- 8 Vö. pl. Geraty, L. T. 2015. „Exodus Dates and Theories”: T. E. Levy – T. Schneider – W. H. C. Propp (szerk.): *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience*. Springer, 55–64.
- 9 Lásd Römer, T. 2012. „Tracking Some »Censored« Moses Traditions Inside and Outside the Hebrew Bible”: *Hebrew Bible and Ancient Israel* 1, 64–76; különösen 72–74.
- 10 Lásd pl. McKenzie, J. L. 1995. *The Dictionary of the Bible*. New York, 345–347.
- 11 Vö. Sparks, B. C. 2015. „Egyptian Texts Relating to the Exodus: Discussions of the Exodus Parallels in the Egyptology Literature”: T. E. Levy – T. Schneider – W. H. C. Propp (szerk.): *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience*. Springer, 259–284, különösen 273.
- 12 Lásd pl. Salamon, A. – Ward, S. – McCoy, F. – Hall, J. – Levy, T. E. 2015. „Inspired by a Tsunami? An Earth Science Perspective of the Exodus Narrative”: T. E. Levy – T. Schneider – W. H. C. Propp (szerk.): *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective: Text, Archaeology, Culture, and Geoscience*. Springer, 109–130.